

Ulickaja

Az elmúlt években többször is kérdezték tőlem, hogy tetszik Ulickaja. Azt válaszoltam, hogy nincs véleményem róla, mivel egy sorát sem olvastam. Lektúrt nem olvasok már kamaszkorom óta, miért most kezdeném? Fogalmam sincs, hogy alakult ki bennem ez a benyomás róla. Nyilván felületesen átfutott kritikákból, amelyekre nem is emlékszem. Nem előítélet volt ez, csak olyasmi, hogy kösz, tengeri herkentyűt nem eszem. Aztán a rák mégis nagyon ízlett, amikor Finnországban egyszer kénytelen voltam megkóstolni. Éhes voltam, és nem volt más terítéken.

Így jártam a nyáron vele is. Akszjonov *Moszkvai története* után kedvem kerekedett újabb orosz könyveket olvasni. Nekiláttam hát az akkoriban megjelent *Elsők és utolsók* című elbeszéléskötetének, majd az új regényének, az *Imagónak*. Magával ragadott a tempója, a keresetlensége, ahogy a dolgok lényegébe vág, az életszeretete, amely a szegényes, lepusztult, zsúfolt környezetben is eleven, csöppet sem szépített, mégis szerethető életet talál. Megragadott, hogy a kortársamról van szó, akinek az iskolás és fiatal felnőtt éveit, élményeit egybeesnek az enyémmel. 1953-ban, Sztálin halálakor ő tíz éves volt, én tíz és fél. Szinte ugyanazok a zászlófelvonások, sírás-rívások és rejtett megkönnyebbülések zajlottak körülötte, mint amikre én is elevenen emlékszem. Sztálin halálának leírását ezer változatban olvastam, de sosem kacagtam akkorát, mint amikor az *Imago* prologusában ezt olvastam:

„Az ajtóban megállt a nagymama, olyan ősrégi köntösben, mint a kínai nagyfal. Sugárzó arccal hallgatta végig a rádióközleményt, és azt mondta:

- Rajecska, vegyél a Jeliszjevszkijben valami édességet. Mégiscsak purim van ma. Különben meg azt hiszem, kinyiffant a Szameh.

Tamara akkor még nem tudta, micsoda a purim, miért kell édességet venni, azt meg végképp nem, hogy kicsoda az a Szameh, aki kinyiffant. De hát honnan is tudhatta volna, hogy a családjukban, konspirációból, a pártban használt álnevük kezdőbetűjével, „sz”-szel és „l”-lel nevezték régtől fogva Sztálint és Lenint, ráadásul azt is a titkos, ősi nyelven, „szameh”-nek és „lamed”-nek mondva.”

Élményeink párhuzamossága és különbségei, a 70-es évektől folyamatosan és nagy mennyiségben olvasott kremlinológia, az orosz szakosként az átlagosnál jobban ismert és szeretett orosz irodalom mind az otthonosság és egyúttal az újdonság érzésével hatottak rám. Hiszen éppen ezeknek az éveknek, ennek a generációnak a mindennapjairól olvashattunk keveset ezidáig. Arról, hogyan rejtőzködtek, forgácsolódtak szét és éltek mégis tovább a forradalom előtti nemesi, értelmiségi és zsidó családok, a hagyományaik, értékeik, kultúrájuk a totális diktatúra évtizedei alatt.

Miért is gondolják, hogy lektúr? Mert egyszerű, hétköznapi emberek élnek és mozognak

a lapjain, egyszerű, hétköznapi helyszíneken mindennapi események zajlanak, és már mind elhittük, hogy ez ma már érdektelen. Hogy az egyszerű életek nem autentikusak többé. Hogy az irodalom csak úgy őrizheti meg művészi súlyát, tekintélyét, ha a cselekmény és a szereplők eljelentéktelenedését a szöveg megformálásának komplexitása, az elbeszélői nézőpont egyedisége, a mű filozófiájának, világértelmezésének újszerűsége ellensúlyozza.

És lám, egy hatalmas ország borzalmas történelme, a mindenhatóvá növesztett totális hatalmi gépezet, amely a legkisebb, legjelentéktelenebb, legbanálisabb életekre is halálos fenyegetéssel vetül, olyan reprezentatívva emelheti a mindennapi apró figurákat, eseményeket, sorsokat, hogy visszatér a grand récit autenticitása, ha megváltozott formában is.

Nem Pierre Bezuhovok, Andrej hercegek, Ivan, Aljosa vagy Dmitrij Karamazovok, még csak nem is Szvidrigajlovok hordozzák a vállukon a látomást a világról, és a kisembereknek sem kell gogolian groteszkké válniuk, hogy az eltorzult emberi létről hírt adjanak. Az orosz hétköznapiok a nyolcvanas évek második feléig legkisebb morzsájukban is magukban hordozták a görög sorstragédiák lehetőségét. A hatalom fenyegető árnya a legjelentéktelenebbnek tűnő figurát, helyszínt és eseményt is megemeli, kiemeli a jelentéktelenségből. Így Ulickaja történetei, bármiről szóljanak is, iskolai irodalomórákról (amelyek megalapozzák az értékek felismerését, és a majdani erkölcsi értelemben vett felnőtté válást), egy korcsolyacipő történetéről (amely különös kapcsolatot teremt egy régen meghalt bolsevik rokon, Lenin és egy erőszakos, lumpen kamasz halála között), egy könyvkötő lakodalmáról (ahol Szolzsenyicin Gulagjának kézírata rejtőzik sokszorosításra várva), vagy falusi öregasszonyok hétvégi tisztálkodásáról (aminek ábrázolása és külföldi megjelenítése miatt pornográfia vádjával tartóztatnak le egy művészt), nem lesz semmivel sem jelentéktelenebb, mint Ithakában a dajka, aki az inkognitóban hazatért Odüsszeusz lábát mossa. Holott az a világirodalom egyik legemlékezetesebb, legismertebb jelenete. És talán azért nem, mert mindkettő olyan utólagos elbeszélése a múlt küzdelmeinek a legyőzhetetlennek vélt hatalmakkal (ott a haragvó istennel, itt a totális diktatúrával), amelyekről az olvasó már tudja, hogy az esendőbb győzelmével ér majd véget.

Ennek a később bekövetkező győzelemnek a tudatában hiteles, hogy a hatalom fenyegető árnya nem kizárólag groteszk, kisszerű véglényekké nyomorítja az embereket, hanem egyúttal meg is emeli küzdelmüket a méltóságukért, a túlélésükért. És ebben a tudatos vagy öntudatlan küzdelemben állandó társuk is akad: a művészet, a zene, a költészet, az irodalom, amely arra emlékeztet, hogy a jelen törpeségének vannak láthatatlan, mégis létező dimenziói, amelyek képesek kiemelni a lelkeket a nyomorúságból, és összekapcsolni őket az egyetemessel. Puskitól Brodskijig számos vers és versrészlet kap helyet a szereplők gondolataiban, az egymás közötti kommunikációban, és a mű szövege is gazdag rejtett és nyílt utalásokban az orosz kultúra múltjára és jelenére.

Aki a keleti blokkban élt a 20. század második felében, pontosan tudja, hogy ez mennyire hiteles. A művészet itt valóban lelki és morális támasz volt, amely védtelen, magára hagyott prédából az emberi alkotás, kultúra, morál örökösévé avathatta a páriává süllyesztett alattvalókat, ha élni tudtak a benne felhalmozott erővel. A vallástól elszakadt, laicizálódott társadalmakban a tömegkultúra térhódítása előtt minden spiritualitás a művészetekben összpontosult, és innen sugárzott ki a menedéket keresők

számára. Így volt ez Oroszországban is. A szamizdat össznépi játékká vált, a betiltott művek másolása, sokszorosítása, terjesztése, külföldre csempészése sokak mindennapjainak része lett. A társadalom végül is nem hagyta magát és értékeit nyomtalanul felszámolni.

És élnek még az ábrázolt korszak első felében a csodás nagymamák is, akik még a boldog békeidőkben születtek, akiknek a többszörös társbérletben is ott állt a zongorájuk, polcaikon francia, német és angol nyelvű könyveik, akik még tudták, mi a tisztesség, a szépség, a tisztaság, mik az igazi értékek. Nem beszélnek sokat, de jelenlétük, tekintetük, szokásaik, egész személyiségük tájékozódási pont, kisugárzásuk több nemzedék formálódására van hatással.

Ulickáját jó olvasni. Józan, póztalan, szókimondó. Nem dramatizálja, nem romantizálja az elbeszélte történetet, figurákat, sosem válik szentimentálissá, holott az érzelmek fontos szerepet játszanak a műveiben, de nem is tolja hűvösen, Flaubert-esen távol magától a megjelenített szituációkat, alakokat. Nem esszéizál, nem filozofál, nem magyaráz. Az olvasóra hagyja a véleményalkotást, értelmezést, ítélkezést vagy elfogadást. Olyan, mint egy éles szemű szemtanú, aki lehetne a szereplők bármelyike, vagy bármelyikük ismerőse, barátja. Mentalitásán, világlátásán érzékelhető eredeti foglalkozása, képzettsége, a biokémikus-genetikus kutató természettudományokon csiszolt elméje. És természetesen annak a ki nem mondott, de megnyugtató tudata, hogy végül Oroszországban is elbukott a totális diktatúra. Nem kell többé kizárólagosan a katasztrófizmus világképével közelíteni a 20. század borzalmas orosz (szovjet) valóságához. Lehet a végeérhetetlen mennyiségű élettényeket úgy feldolgozni, hogy abból az orosz kis- és nagyrealista hagyományokra építő modern próza jöjjön létre.

Későn kezdett írni. Felnevelt két gyermeket, mire negyven éves korában (1983) megjelent első elbeszéléskötete, és már ötven is elmúlt, amikor sikeres íróvá lett. Bátran felidézi, hogy férjétől, a szobrásztól tanulta meg, mit jelent a művészi alkotómunka, mennyi kitartó, koncentrált figyelem és aprómunka kell ahhoz, hogy egy mű elkészüljön, és hiteles legyen.

Életét számos döntés formálta. Az önmaga és gyökerei keresésének egyik állomása volt a judaizmussal és a cionizmussal való ismerkedése. Ő is, mint a fent idézett Tamara, nem tudta, mi is az a purim, és melyek voltak a családja múltját formáló hagyományok. Később mégis az orosz irodalomhoz, az orosz kultúrához való kötődését tartotta meghatározónak, így az orosz zsidó hagyományok vállalása mellett, az előbbit tekintette identitása meghatározó elemének. Felvette a pravoszláv vallást, miközben olyan szemléletre jutott, hogy a zsidó-keresztény gondolkodást és humanizmust közelíteni kell egymáshoz, ahogy a korai Jézus-hívők is zsidók voltak. Ezek a gondolatok állnak a *Daniel Stein, tolmács* c. könyvének a középpontjában. Hasonlóan vélekedik az iszlámról is. Visszatérő téma a műveiben a tatárok kitelepítése a Krimből. Hősei az ő igazságukért is tenni akarnak, az ő hitüket és hagyományait is tisztelik.

Emberi hitvallása igen egyszerű. Egyik író-olvasó találkozásán így fogalmazott: *„Törődnünk kell egymással. Olyan hétköznapi dolgokra gondolok, mint ami a minap történt velem. A barátnőm kizárta magát a lakásából. Amíg ő a lakatosért ment, én ott maradtam, hogy megnyugtassam a kutyáját. Vagy egy óra hosszat beszéltem hozzá az ajtón keresztül, és végül sikerült megértenünk egymást. Hát valahogy így képzelem, hogy törődjünk egymással.”*

Bár nem politizál, megmaradt annak a közéleti embernek, aki a szamizdat névtelen sokszorosítói közé tartozott, aki emiatt el is veszítette az állását, és aki soha nem kereste a boldogulását a hatalomhoz való alkalmazkodásban. Az utóbbi időben Hodorkovszkijjal levelezett, és ezeket a leveleket meg is jelentette, hogy lehetőséget adjon a bebörtönzötteknek arra, hogy a gondolatait megossza a nyilvánossággal. Meggyőződése ugyanis, hogy koncepciók per folyik a vállalkozó ellen. És ezt annak ellenére tette, hogy levelezőpartnere életútjának, választásainak, nézeteinek nem egy pontjával nem ért egyet, de kölcsönösen tisztelik egymás álláspontját.

2011.